

УДК 342.7

DOI 10.33244/2617-4154.4(17).2024.19-27

Д. Л. Вітюк,*д-р юрид. наук, доцент,**доцент кафедри теорії та історії держави і права**e-mail: dashastarosta@ukr.net***ORCID ID 0000-0002-3457-9984;****В. О. Підгородецький,***здобувач,**Державний податковий університет**e-mail: valintin2002mi@gmail.com***ORCID ID 0000-0001-7812-7384;****С. В. Лугін,***Державний податковий університет**e-mail: luckyserg7@gmail.com***ORCID ID 0009-0005-7312-1852**

ЗАХИСТ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті досліджується питання захисту та реалізації прав українських військовополонених в умовах сьогодення. Зокрема зосереджується увага на дотриманні норм міжнародного та національного законодавства під час збройних конфліктів, що виникають у сучасному світі. Зазначено, що захист прав військовополонених, а особливо їх реалізація, умови утримання та своєчасне звільнення є нагальними питаннями, над якими наполегливо працює українська влада, дипломати та міжнародна спільнота. Зазначено на важливості проведення систематичної роботи щодо звільнення українців з ворожого полону.

Констатується систематичність порушень росією норм міжнародного права, зокрема щодо поводження з військовополоненими. Окремо зазначається несприйняття росією окремих пропозицій та спроб врегулювання систем та заходів щодо обміну військовополоненими.

Зазначено про необхідність стимулювання рф дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права в поводженні з українськими військовополоненими, важелем у чому є міжнародна дипломатична та економічна ізоляція росії; наголошено на потребі домогтися безпрецедентного рівня консолідації міжнародної спільноти навколо засудження злочинів російського режиму через ухвалення нових резолюцій ООН, ОБСЄ та інших впливових міжнародних інституцій.

Окреслено потребу активного залучення міжнародних судових інституцій до притягнення РФ до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид проти народу України. Зауважено на важливості ратифікованого Україною Римського статуту та механізмів притягнення до відповідальності військових злочинців, які варварськи відносяться до всього, що має прив'язок до України.

Узагальнено, що держави та міжнародне співтовариство мають докласти постійних зусиль для зміцнення культури відповідальності та неухильного додержання принципів гуманності та людської гідності, навіть в умовах війни. Стверджується на доцільності здійснення систематичної роботи в напрямі розроблення нормативно-правових актів міжнародного значення задля кращого реагування на подібні прояви військової агресії в світі, ґрунтуючись на досвіді російсько-української війни.

Ключові слова: *військовополонені, права, міжнародне гуманітарне право, захист, Україна.*

Мета статті. Здійснити всебічний аналіз проблематики захисту та реалізації прав українських військовополонених в умовах сьогодення та створення відповідних висновків із пропозиціями.

Постановка проблеми. Зважаючи на понад 10-річну тривалість російсько-української війни, питання військовополонених, їх прав та свобод набули вагомого значення як в Україні, так і у світі загалом. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю [1]. Водночас відповідна імперативна норма забезпечує гарантію зі сторони держави, проте досить важко врегулювати це питання щодо осіб, які перебувають у полоні країни-загарбника.

Крім недостатньої нормативної регламентації захисту та реалізації прав українських військовополонених, на моральний стан суспільства мають вплив оприлюднені фото та відеоматеріали із зображенням умов перебування наших громадян у полоні країни-агресорки.

Саме тому аналіз проблематики захисту і реалізації прав українських військовополонених в умовах сьогодення є надзвичайно затребуваним та актуальним, адже здійснює важливий поштовх задля оптимізації національного та міжнародного законодавства.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо захисту прав військовополонених, на жаль, набуло особливої актуальності з моменту анексії АР Крим. Водночас за 10 років змінювався як політичний вплив суб'єктів міжнародних нормативно-правових актів, так і методи та способи ведення війн, що потребує більш детального наукового дослідження. Серед вітчизняних учених, які свого часу вивчали проблему захисту та реалізації прав українських військовополонених в умовах сьогодення, відомі такі: В. Топчій, І. Жаровська, О. Добрянська, М. Гнатовський, О. Пунда, Н. Новицька, Я. Годжек, О. Гальцова, Г. Татаренко, Л. Котова, О. Царенко, Б. Тична, Т. Федчук. Проте наукових досліджень про захист та реалізацію прав саме українських військовополонених недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна росії проти України, що почалась у лютому 2022 року, стала одним із найбільших випробувань для українського народу з моменту Другої світової війни, адже у 2022-му році Україна вже 8-й рік боролась із російською окупацією. Крім численних жертв серед цивільних, ця кривава агресія призвела до захоплення в полон великої кількості українських військовослужбовців та цивільних, зокрема неповнолітніх осіб. Захист прав полонених, а особливо їх реалізація, умови отримання та своєчасне звільнення стали нагальними питаннями, над якими наполегливо працює українська влада, дипломати та міжнародна спільнота.

Нормами Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року передбачено категорії осіб, яких потрібно відносити до числа військовополонених [2].

Загалом завдяки відповідній конвенції та Додатковим протоколам до неї, визначено права полонених, включно із заборонаю катувань, нелюдським поведженням, медичною допомогою, належними умовами утримання та репатріацією після завершення воєнних дій.

Росія як держава-агресор зобов'язана дотримуватися відповідних нормативно закріплених положень міжнародного гуманітарного права. Водночас Україна як жертва агресії має право вимагати від росії чіткого виконання всіх норм та положень, що стосуються поведження з українськими військовополоненими.

Можна впевнено констатувати, що росія постійно порушує положення міжнародного права, зокрема щодо поведження з військовополоненими. Численні свідчення та відеодокази підтверджують випадки катувань, нелюдських умов утримання, побиття та позбавлення життя.

У статті 12 Женевської конвенції зазначено, що військовополонені перебувають під управлінням держави, яка їх взяла, а не у військових частин чи підрозділів, які здійснили відповідне завдання [2]. Відповідна норма також міститься в 4 статті II розділі IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та Додатку до неї, а саме: військовополонені перебувають під владою уряду супротивної сторони, а не окремих осіб чи підрозділів, які взяли їх у полон [3]. Проте притягнення до відповідальності держави-агресора – це складний процес, який триває десятиліттями.

Російська сторона порушувала міжнародні норми щодо військовополонених у багатьох випадках, серед таких: теракт в Оленівці, розстріл Олександра Мацієвського, розстріл 2 військовополонених біля села Кринки та інші. За відповідними повідомленнями Офісу Генерального прокурора, станом на 7 квітня 2024 року відкрито більше ніж 27 кримінальних проваджень щодо факту страти 54 українських військовополонених [4].

Окремим питанням є національне закріплення кримінальної відповідальності за погане поведження з військовополоненими, відповідна стаття міститься в Кримінальному кодексі України, яка наголошує на відповідальності за погане поведження з військовополоненими та відповідними санкціями за вчинення таких правопорушень [5].

Дотримання положень міжнародного гуманітарного права є вкрай важливим для захисту цивільних та військових. Відповідальність за порушення норм цього права може наставати на різних рівнях: міжнародному, національному, індивідуальному та державному.

Питання щодо звільнення українських військовополонених та захисту їх прав перебуває у фокусі уваги провідних міжнародних організацій та країн-партнерів України. Так, на засіданнях Ради безпеки ООН і сесіях Генеральної асамблеї порушували ці питання, ухвалювали відповідні резолюції з вимогою до РФ неухильно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права.

Організація Об'єднаних Націй є міжнародною організацією, метою діяльності якої є підтримання та зміцнення миру й міжнародної безпеки. У звіті Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні зосереджено увагу на результатах опитування. Зокрема, зазначено, що майже кожен з опитаних українських військовополонених описував катування російськими військовослужбовцями під час їх перебування в полоні: побиття, електрошок, погрози розстрілу, тривалі виснажливі положення тіла та імітацію розстрілу. Більше половини з них зазнали сексуального насильства [6].

Проаналізувавши звіт, можна чітко зафіксувати насильницькі дії зі сторони Росії, нівелювання норм міжнародного права, поваги до життя та гідності людини.

Варто зазначити, що діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста сприяє українцям у пошуку рідних, які перебувають у російському полоні. Водночас простежується постійне намагання російської федерації обмежити спілкування представників Комітету з військовополоненими, навіть попри те, що вони наділені унікальним мандатом. Враховуючи, що росія неодноразово надавала недостовірну інформацію, ми не володіємо точною кількістю захоплених у полон українських військових та місця їх утримання.

Безумовно, консолідована позиція світової спільноти значно посилює зусилля України в захисті прав військових, яких незаконно утримують.

Попри певні успіхи, процес звільнення українських військовополонених залишається вкрай складним та непостійним. Росія продовжує нехтувати нормами міжнародного права, вдаючись до політики шантажу, постійно порушуючи права людини, зокрема й природні.

Ускладнюють ситуацію і так звані «судові процеси» над деякими українськими військовополоненими на окупованих територіях. Ці маріонеткові «суди» є лише інструментом залякування та тиску на Україну з боку Кремля.

Незважаючи на жахливі умови перебування в полоні, українські військові демонструють приклади неймовірної мужності, патріотизму та людської гідності. Їхні історії надихають весь український народ. Оборонці Маріуполя, зокрема бійці полку «Азов», які впродовж тривалого часу чинили запеклий опір російським окупантам, стали символом незламності українського духу.

Ті, хто пережив жахи російського полону, розповідають про тортури, цинічні знущання та зневажання полонених з російської сторони. Проте жодні муки не зламали їхньої волі та бойового духу. «Слава Україні!» – ці слова гідно лунали і продовжують лунати в застінках ворожих катівень.

Кожне звільнення – це триумф волі та людяності над ненавистю та жорстокістю. Повернення додому українських громадян щоразу стає мотивувальним фактором для всього суспільства.

Попри всі складнощі, українська влада, дипломати, міжнародні партнери та громадськість не полишають своїх зусиль щодо звільнення всіх військовополонених і

цивільних заручників із російського полону, бо повернути додому кожного українця – це святий обов'язок держави.

Лише за умови повного виведення російських окупаційних військ з українських територій, знищення їх наступальної потуги та капітуляції путінського режиму можна буде розраховувати на повне та беззаперечне звільнення всіх військовополонених та цивільних заручників. Вимога повернути всіх українських бранців, на наше переконання, має стати ключовим завданням української сторони.

Звичайно, шлях до цієї мети буде тернистим і важким. Проте, зважаючи на консолідацію зусиль України та міжнародних партнерів, маємо тверду рішучість не зупинятися, допоки всі незаконно утримані не будуть звільнені з російського полону.

Адже захист честі, гідності й життя кожного українця та українки – це одне з ключових завдань держави. Саме цей основоположний конституційний принцип надихає український народ на продовження щоденної боротьби проти російського агресора задля повернення незаконно анексованих територій та відновлення миру в українській державі.

На наше переконання, одним із найдієвіших важелів впливу стимулювання рф дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права в поведженні з українськими військовополоненими є міжнародна дипломатична та економічна ізоляція росії.

Перш за все, необхідно домогтися безпрецедентного рівня консолідації міжнародної спільноти навколо засудження злочинів російського режиму через ухвалення нових резолюцій ООН, ОБСЄ та інших впливових міжнародних інституцій.

Важливо постійно розширювати та посилювати режим секторальних економічних санкцій проти російської сторони, щоб максимально позбавити засобів до збагачення її економічної та політичної еліти. Це може слугувати зменшенню фінансування путінського режиму.

Безперечно, важливим аспектом є продовження активних дій вітчизняних дипломатів щодо виключення росії з міжнародних організацій в різних галузях, участі російських громадян та представників у міжнародних заходах.

Враховуючи «імперське» прагнення росії впливати на діяльність міжнародних та світових організацій, вважаємо, що саме блокування цієї можливості змусить її переглянути свою цинічну позицію в питанні поведження з полоненими.

Особливої уваги заслуговує необхідність активного залучення міжнародних судових інституцій до притягнення рф до відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид проти народу України.

Ідеться про відкриття відповідних проваджень у Міжнародному кримінальному суді, Європейському суді з прав людини та пришвидшення розгляду позовів у рамках міждержавних спорів.

Якісна підготовка таких звернень та долучення до них максимальної кількості доказів щодо катувань, тортур, погроз та інших жакливих злочинів проти українських військовополонених може суттєво активізувати процес притягнення винних до відповідальності.

Зрештою, прецедентні рішення провідних міжнародних судів на користь України та визнання РФ винною у скоєнні воєнних злочинів – це єдине адекватне рішення, якого сьогодні має вимагати увесь цивілізований світ.

Збройна агресія російської федерації, масові вбивства, застосування різних видів насильства, порушення звичаїв війни та умов утримання військовополонених вимагають негайного створення ефективного механізму запобігання кримінальним правопорушенням. Безумовно, Україна самостійно не може вплинути на росію та домогтись притягнення винних до відповідальності. У цьому випадку вкрай необхідно застосовувати міжнародні механізми запобігання злочинності.

Важливим етапом щодо притягнення росії до відповідальності можна вважати початок Міжнародним кримінальним судом повноцінного розслідування міжнародних злочинів, пов'язаних з воєнною ситуацією в Україні.

Не менш суттєвим кроком є створення спеціального *ad hoc* трибуналу, діяльність якого не підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду через обмеження його компетенції [7]. Попри те, що створення Трибуналу за принципом Нюрнберзького є важливим сигналом і дає надію на те, що злочини проти України та українського народу, зокрема військовополонених, не залишаться безкарними, його створення викликало досить дискусійні позиції серед українських науковців. Зазначено, що, крім міжнародних механізмів запобігання злочинності, важливо активніше залучати можливості національної системи правосуддя, яка є одним з основних аспектів притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Ще одним важливим напрямом щодо притягнення до відповідальності росії стало завершення ратифікації Римського статуту МКС, вже підписаного Україною 1998 року. Це дає змогу налагодити тісну співпрацю з міжнародними судовими інстанціями, зокрема МКС.

Висновки. Захист прав військовополонених у сучасних умовах є одним із найгостріших викликів для України та світу, зважаючи на системні порушення росією норм міжнародного гуманітарного права, які призводять до постійного збільшення кількості жертв насильства з числа українських громадян. Діяти необхідно невідкладно та комплексно. Влада, дипломати, громадські та волонтерські організації в Україні об'єднані спільною метою – домогтись повернення максимальної кількості військовополонених. Це питання людської гідності, солідарності та непоступливості перед обличчям російської жорстокості.

Безумовно, завдяки допомозі міжнародних партнерів вдається досягти певних успіхів у цьому напрямі, зокрема, відбуваються обміни полоненими, ведуться перемовини, триває ізоляція росії від цивілізованого світу, проте ми усвідомлюємо, що чи не щодня агресор продовжує поневолювати українських військових. Саме тому не можна поступатися в цьому питанні, а варто лише оптимізувати та шукати нові способи протидії.

Ще одним аспектом у боротьбі з росією є обов'язкове притягнення до відповідальності винних у скоєнні воєнних злочинів. Проте важливо, щоб за залучення міжнародних судів та організацій на першому місці зберігались національні інтереси.

Потрібно зауважити, що лише за остаточного звільнення українських територій та повалення теперішнього терористичного режиму в росії можна забезпечити звільнення українських цивільних та військових.

Попри чинні механізми, притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного та національного законодавства є складним завданням через ряд викликів, серед яких політичні та безпекові обставини, обмежені ресурси, відсутність політичної волі та юрисдикційні питання. Для подолання цих викликів необхідно забезпечити незалежність та неупередженість механізмів відповідальності, посилити міжнародну співпрацю, залучити достатні ресурси, підвищувати обізнаність та створювати спеціалізовані підрозділи й суди.

Лише комплексний підхід до забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права та встановлення відповідальності на всіх рівнях може сприяти стримуванню потенційних порушників, захисту військових та цивільного населення, запобіганню страждань під час збройних конфліктів у майбутньому. Держави та міжнародне співтовариство мають докладати постійних зусиль для зміцнення культури відповідальності й неухильного додержання принципів гуманності та людської гідності, навіть в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр./рос.) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 31.05.2024).
3. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї : Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція України від 18.10.1907. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 31.05.2024).
4. Свобода Р. Офісу генпрокурора відомо про 54 українських військовополонених, страчених російськими військовими / Радіо Свобода. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poloneni-strata-rosiya/32897422.html> (дата звернення: 31.05.2024).
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 19 трав. 2024 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 31.05.2024).
6. REPORT ON THE HUMAN RIGHTS SITUATION IN UKRAINE : 1 December 2023 to 29 February 2024. Ukraine. URL : <https://ukraine.un.org/en/264355-report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2023-29-february-2024> (дата звернення: 31.05.2024).
7. Європейська правда: ЄС, НАТО, вибори в США / Новини для України. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/files/a/a/aad78ad-combined-statement-and-declaration-1-.pdf> (дата звернення: 31.05.2024).

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine : Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254к/96-ВР. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. No. 30. Art. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Geneva Convention on the Treatment of Prisoners of War (Ukrainian/Russian) : Convention Org. United Nations from August 12, 1949 : as of February 23. 2023. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (access date: 31.05.2024).
3. IV Convention on the Laws and Customs of War on Land and its Annex : Provisions on the Laws and Customs of War on Land : Ukraine Convention of October 18, 1907. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (access date: 31.05.2024).
4. Svoboda R. The Prosecutor General's Office is aware of 54 Ukrainian prisoners of war executed by the Russian military / Radio Svoboda. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-poloneni-strata-rosiya/32897422.html> (access date: 31.05.2024).
5. Criminal Code of Ukraine : Code of Ukraine dated 04/05/2001 No. 2341-III : as of May 19 2024. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 31.05.2024).
6. REPORT ON THE HUMAN RIGHTS SITUATION IN UKRAINE : 1 December 2023 to 29 February 2024. Ukraine. URL : <https://ukraine.un.org/en/264355-report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2023-29-february-2024> (access date: 31.05.2024).
7. European truth: EU, NATO, elections in the USA / News for Ukraine. URL : <https://www.euointegration.com.ua/files/a/a/aad78ad-combined-statement-and-declaration-1-.pdf> (access date: 31.05.2024).

D. L. VITYUK, V. O. PIDHORODETSKYI, S. V. LUHIN. PROTECTION AND REALIZATION OF THE RIGHTS OF UKRAINIAN PRISONERS OF WAR IN TODAY'S CONDITIONS

The article examines the issue of protection and realization of the rights of Ukrainian prisoners of war in today's conditions. In particular, attention is focused on compliance with the norms of international and national legislation during armed conflicts arising in the modern world. It was noted that the protection of the rights of prisoners of war, and especially their implementation, conditions of detention and timely release are urgent issues that the Ukrainian authorities, diplomats and the international community are working hard on. The importance of carrying out systematic work regarding the release of Ukrainians from enemy captivity was noted.

Systematic violations of the norms of international law by Russia, in particular regarding the treatment of prisoners of war, are noted. Separately, Russia's non-acceptance of certain proposals and attempts to regulate systems and measures regarding the exchange of prisoners of war is noted.

The need to stimulate the Russian Federation to comply with the norms of international humanitarian law in the treatment of Ukrainian prisoners of war was noted, the lever in which is the international diplomatic and economic isolation of Russia; the need to achieve an unprecedented level of consolidation of the international community around the

Вітюк Д. Л., Підгородецький В. О., Лугін С. В. Захист та реалізація прав українських військовополонених в умовах сьогодення

condemnation of the crimes of the Russian regime through the adoption of new resolutions of the UN, OSCE and other influential international institutions is emphasized.

The need for active involvement of international judicial institutions in bringing the Russian Federation to justice for war crimes, crimes against humanity and genocide against the people of Ukraine is outlined. The importance of the Rome Statute ratified by Ukraine and the mechanisms for bringing to justice war criminals who are barbaric towards everything connected to Ukraine was noted.

It is summarized that the states and the international community should make constant efforts to strengthen the culture of responsibility and unwavering adherence to the principles of humanity and human dignity, even in conditions of war. It is affirmed the expediency of carrying out systematic work in the direction of the development of normative legal acts of international importance for a better response to similar manifestations of military aggression in the world, based on the experience of the Russian-Ukrainian war.

Key words: *prisoners of war, rights, international humanitarian law, protection, Ukraine.*

Стаття надійшла до редколегії 24 вересня 2024 року